

“אנחנו בני אדם לפני שאנחנו אוליפיאנים, אבל
בתוך המין האנושי אנחנו משתייכים לתת-זן
האוליפיאני”

שיחה עם המשורר והסופר הצרפתי ז'אק רובו

מצרפתית: אמוץ גלעדי ודורי מנור

ז'אק רובו וחתולה.

הסופר והמשורר הצרפתי ז'אק רובו (*Roubaud*) הוא בכיר חברי קבוצת אוליפוז' החיים. רובו הוא גם מתרגם שירה ותיק, ולאחרונה פירסם את תרגומו לספר קהלת. השיחה שלפניכם נערכה במיוחד לגיליון זה של “הו!”. המראיין הוא הסופר הצרפתי ז'יל רוזיה.²

ז'יל רוזיה: ז'אק רובו, אתה מגדיר את עצמך כמחבר של שירה ושל מתמטיקה. למה הכוונה?
ז'אק רובו: ההגדרה הזאת שייכת יותר לעבר. עברתי כמתמטיקאי מקצועי, וכשפרשתי לגמלאות – או אפילו קצת קודם – הפסקתי לעסוק במתמטיקה. בשירה, לעומת זאת, לא הפסקתי לעסוק. חיי המקצועיים היו חיים של מתמטיקאי.

ז'יל רוזיה: כמרצה באוניברסיטה?

ז'אק רובו: לא רק כמרצה. עסקתי גם במחקר.

ז'יל רוזיה: ואתה מנסה לשכנע אותנו שבכך מסתכמת ההגדרה? הרי אתה לא מגדיר את עצמך "מתמטיקאי" רק מפני שזאת היתה הפרנסה שלך. האם אין למתמטיקה השלכה על כתיבתך?

ז'אק רובו: אתה צודק. בוא נגיד שמלכתחילה בחרתי ללמוד מתמטיקה ולעסוק במחקר מתמטי דווקא משום שתפסתי את התחום הזה כמרוחק מאוד מן השירה, כקוטב ההפוך שלה. את השירה לא יכולתי להפוך למקצוע, כי משירה אי אפשר להתפרנס בצרפת, אבל מתמטיקאים מובטלים אינם חזון נפרץ. הנימוק הכלכלי היה מכריע בהתחלה, אבל מי שעוסק במתמטיקה ברצינות אינו יכול שלא לגלות עניין בעיסוקו, ולכן התמדתי בתחום הזה. רק משלב מסוים התחילו פתאום שני התחומים להתחבר. חברת אוליפו היא שגרמה לחיבור הזה.

ז'יל רוזיה: כלומר, החיבור התחיל מרגע שהצטרפת לאוליפו?

ז'אק רובו: בעצם זה התחיל עוד קודם. ידעתי שרמון קנו³ מתעניין במתמטיקה. ב-1966 השלמתי את הדוקטורט שלי. באותו זמן כבר השלמתי גם כתב-יד של ספר שירים, אבל לא ידעתי מה לעשות בו. מכיוון שהיתה מתמטיקה בספר, החלטתי לשלוח אותו לרמון קנו, וקנו הכניס אותי לאוליפו. עד אז כלל לא ידעתי על קיומה של הקבוצה.

ז'יל רוזיה: העובדה שהוא הציע לך להיות חבר באוליפו היתה קשורה באופן ישיר לתוכנו של הספר?

ז'אק רובו: הוא אמר לי: "אתה יודע, יש בספר שלך מה שאני קורא לו 'מגבלות'⁴, ואני עומד בראש קבוצה, שבה עוסקים בדברים האלה באופן שיטתי יותר. בוא ותיפגש איתנו."

ז'יל רוזיה: על איזה ספר אתה מדבר?

ז'אק רובו: זה ספר שאת שמו אפשר רק לרשום, לא לבטא. זה סימן השייכות בתורת הקבוצות.

ז'יל רוזיה: אתה מחשיב אותו ספר אוליפיאני?

ז'אק רובו: כן, בלי שום ספק. כך התייחס אליו גם קנו, ובזכות הספר הזה נכנסתי לאוליפו. הוא אמר לי: "אוליפו מחפשת אנשים שהם אוליפיאנים גם מבלי שיהיה להם מושג שהם כאלה", כמו שקורה הרבה פעמים למתים...

ז'יל רוזיה: מי היו חברי האוליפו בתקופה ההיא?

ז'אק רובו: שני המייסדים הם פרנסואה לָה ליוֹנָה ורמון קנו. סביבם התקבצו

עוד משוררים ומתמטיקאים – כעשרה אנשים בסך הכול. זה היה בשנת 1960. בשלב מסוים הגיעו המייסדים למסקנה שאי אפשר להישאר במסגרת הקבוצה הראשונה (והחשאית) הזאת – הם לא רצו להפוך לכת – והחליטו לפתוח את השערים.

ז"ל רוזיה: זאת היתה קבוצה חשאית בהתחלה?

ז"אק רובו: כן. כשקנו דיבר איתי על האוליפו, שש שנים אחרי ייסוד הקבוצה, לי לא היה שום מושג על קיומה. הייתי הראשון בגל המצטרפים החדשים. זמן קצר אחר כך, ב־1967, הגיע ז'ורז' פֶּרְקֵס.

ז"ל רוזיה: כחבורה ספרותית, אוליפו ניחנה בתוחלת חיים יוצאת דופן. היא ממשיכה לצרף חברים חדשים, ולא תחמה את עצמה לגרעין הראשוני של דור המייסדים. נדמה לי שזאת החבורה הספרותית הפעילה והבולטת היחידה בספרות הצרפתית של ימינו. יש לך הסבר לחוסן הזה?

ז"אק רובו: העובדות ברורות לכל עין: חבורה שהוקמה ב־1960, פעילה מאוד ב־2007, ולמעשה פעילה יותר ויותר (בשנה הקרובה אנחנו מתכננים לערוך סדרה של קריאות פומביות באולם תיאטרון גדול בפריז), בעלת היקף פעילות משמעותי, בלי שחל בה כל קרע או פילוג. זאת תופעה ייחודית בתולדות הספרות הצרפתית. מותר לנו לשער שלנגד עיניהם של המייסדים עמד עיקרון ברור: לגייס רק חברים שסביר להניח שלא יתגלעו ביניהם ריבים. זה היה היפוכה המוחלט של החבורה הסוריאליסטית. הרי קנו היה סוריאליסט בצעירותו, וזאת היתה לו חוויה טראומטית למדי. ולפיכך איש אינו מסולק מהחבורה. בכללים שלנו הדבר לובש צורה ייחודית למדי, כי לא זו בלבד שאי אפשר לסלק חבר, אלא שאי אפשר גם להתפטר (אלא אם כן מתאבדים תחת פיקוח נוטריוני). אלה כללים משונים למדי, אבל מתברר שהם עובדים. אם לספק הסבר מורכב יותר, אפשר להגיד שאוליפו הוא רומן בלתי-כתוב של רומן קנו – רומן שמוסיף להיכתב כל העת, והאוליפיאנים הם גיבוריו.

ז"ל רוזיה: אתה מאמין בתיאוריה הזאת?

ז"אק רובו: כן, באמונה שלמה למדי. כשאנחנו משוחחים בינינו על התגובות שהיו לכל אחד מאיתנו כשהוא נכנס לאוליפו ועל התגובות של המצטרפים החדשים, כשאנחנו בוחנים את האופן שבו התבונן קנו על האוליפיאנים הוותיקים והחדשים, אנחנו מגיעים למסקנה שיש פה כמה יסודות תמוהים, שמזכירים מאוד את הפרוזה של קנו.

ז"ל רוזיה: מהי בעיניך תרומת האוליפו לספרות? האם אתה סבור שבזכות הספרות הפוטנציאלית בא לידי ביטוי תפקוד חדש של הספרות? האם האוליפו

היא יורשת של מישהו?

ז'אק רובו: בעיניו של רמון קנו ובעיניהם של מרבית חברי אוליפו, כמדומני, אנחנו בהחלט נסמכים על המסורת. למשל, אנחנו עשויים להמשיך ולכתוב שירה בחרוז ובמשקל, אנחנו משתמשים הן בצורות עתיקות והן בצורות חדשות, ולדידנו אין שום נתק ביחס לשירת העבר. לומר אם לאוליפו יש תרומה כלשהי לספרות העכשווית? ניתן יהיה לומר דבר כזה רק בעוד חצי-מאה. היום זאת תהיה קביעה חסרת פשר. על כל פנים, זוהי קבוצה שעובדת.

ז'יל רוזיה: האם הזדמן כבר לאוליפו להטיל חרמות?

ז'אק רובו: למיטב ידיעתי, לא. זה מאפיין ברור לחלוטין. כל אלה שנכנסו לאוליפו והשתתפו באספות בנוכחותם של פרנסואה לה ליונה ושל רמון קנו, אימצו באופן טבעי עמדה מוסרית מסוימת והתרחקו מכל אורח כזה של התנהגות. אני זוכר שז'ורז' פרק ואני לעגנו פעם לסופר זה או אחר. רמון קנו גער בנו בחומרה רבה למדי, ובכך הראה לנו איזו גישה ראוי לנקוט.

ז'יל רוזיה: אם כן, זה גם בית ספר לכבוד?

ז'אק רובו: כן, מה שלא מונע מאיתנו ללגלג קצת, אבל בלי שום אלימות או זדון.

ז'יל רוזיה: לעתים קרובות נדמה שבעבורך ובעבור עמיתך לאוליפו, הספרות היא משחק. זאת לפעמים גם הביקורת שמותחים על המהלך האוליפיאני. האם מעבר למשחק הזה יש גם יצירה ספרותית של ממש?

ז'אק רובו: אנחנו לא נפגעים מן הטענה שהספרות של אוליפו היא משחק. זה נכון, אבל תשובתנו היא שהילד מְשַׁחַק, שהחתול משחק. מְשַׁחַק הוא פעילות רצינית למדי. זכותנו לשחק. אם לפרש את המושג "משחק" באופן קצת יותר מורכב, אני נוטה לומר שהעבודה של אוליפו היא חלק ממשחק מסוים בשפה. אני שואל בלי נקיפות מצפון כמה רעיונות מוויטגנשטיין, ובין השאר את המושג הזה של משחק בשפה. אצל ויטגנשטיין זה עניין מורכב למדי. אין המדובר רק בתפקוד של המשחק הלשוני, אלא גם בכך שמשחק בשפה הוא צורה של חיים, ושכין כל הדברים שנוצרים במהלך המשחק הלשוני יש מעין דמיון משפחתי. שלוש הקביעות הללו הן מהותיות, ואת שלושתן אנחנו מוצאים באוליפו, זה ברור לגמרי: אוליפו היא צורה של חיים, אוליפו עוסקת במשחקים בשפה, ובין הטקסטים האוליפיאניים יש דמיון מן הבחינה הלשונית.

ז'יל רוזיה: מה זאת אומרת: "אוליפו היא צורה של חיים"?

ז'אק רובו: זה קצת כמו זן של בעלי חיים.

ז׳יל רוזיה: אַתם אוליפיאנים לפני שאתם בני אדם?
ז׳אק רובו: לא, אנחנו בני אדם לפני שאנחנו אוליפיאנים, אבל בתוך המין
האנושי אנחנו משתייכים לתת-זן האוליפיאני.
ז׳יל רוזיה: המהלך הזה מלווה אותך כל הזמן?
ז׳אק רובו: בהחלט. זה נוכח באופן חריף ביותר אצל כל חברי אוליפו.
ז׳יל רוזיה: יש משהו עולצני באוליפו. אתה מן הסתם אחד הסופרים הצרפתים
שמתייחסים לעצמם בכובד הראש הפחות ביותר. בטקסטים האוטוביוגרפיים
שלך מורגש ריחוק, שאינו אופייני לסופרים רבים. ועם זאת, המהלך האוליפיאני
דורש כובד ראש מסוים. על כל פנים, מחשבה. זאת אינה ספרות אינטואיטיבית.
איך יכולים העליצות וכובד הראש לדור בכפיפה אחת באופן כל כך הרמוני?

”ז׳יל רוזיה: האם אתה מסוגל להשתמש במגבלות
אוליפיאניות גם בשיחה רגילה?
ז׳אק רובו: עשיתי את זה לא פעם, אם כי לא באופן
מבריק כמו ז׳ורז׳ פרק. כשהוא כתב את הרומן שלו
”ההיעלמות” (La Disparition), שבו לא מופיעה
האות e, הוא היה מסוגל לנהל שיחות שלמות בלי e.”

ז׳אק רובו: להיות חבר אוליפו זה דבר שמצריך כובד ראש (גם אם אין הוא
כרוך בכמה מן הסממנים החיצוניים של כובד ראש), מפני שאנחנו משקיעים
בזה זמן רב ומאמצים רבים. אם מה שאנחנו עושים אינו רציני, אנחנו
באמת משחיתים את זמננו. אחרי ככלות הכול, בעבור אדם העוסק ביצירה
אוליפיאנית, בכל זאת יש בזה איזו רצינות עמוקה.
ז׳יל רוזיה: האם אתה מסוגל להשתמש במגבלות אוליפיאניות גם בשיחה
רגילה?

ז׳אק רובו: זה קורה לי לפעמים. היום קשה לי יותר לעשות את זה, כי אני
כבר מבוגר, אבל עשיתי את זה לא פעם, אם כי לא באופן מבריק כמו ז׳ורז׳
פרק. כשהוא כתב את הרומן שלו ”ההיעלמות” (La Disparition), שבו לא
מופיעה האות e, הוא היה מסוגל לנהל שיחות שלמות בלי e.

ז'יל רוזיה: הרומן "ההיעלמות" תורגם לשפות רבות. מה הן מקבילותיה של אוליפו בשפות אחרות? האם זאת תופעה צרפתית בלבד, או שיש לכם ממשכים?

ז'אק רובו: מצד אחד, עקרון הכתיבה תחת מגבלות – בהתחשב בכך שלעתים קרובות מוגדרות המגבלות באופן מופשט למדי, ולא פעם הן משתמשות ביסודות לשוניים שאינם בהכרח קשורים לשפה אחת מסוימת – מביא לידי כך שהיצירה האוליפיאנית מתאפיינת בביין-לאומיות. אגב, חבורת אוליפו אינה מורכבת מצרפתים בלבד.

ז'יל רוזיה: יש בה הרבה זרים?

ז'אק רובו: יש בה סופר אמריקני, אנגלי, גרמני ואיטלקי. למיטב ידיעתי, קיימת קבוצה אחת נוספת, בשפה אחרת, הפועלת אף היא על פי אותם העקרונות. זאת קבוצה שהוקמה באיטליה לפני יותר מעשרים שנה, ושמה הוא

"אנחנו לא נפגעים מן הטענה שהספרות של אוליפו היא משחק. זה נכון, אבל תשובתנו היא שהילד מְשַׁחֵק, שהחתול משחק. זכותנו לשחק. אם לפרש את המושג "משחק" באופן קצת יותר מורכב, אני נוטה לומר שהעבודה של אוליפו היא חלק ממשחק מסוים בשפה."

"אופֶּלְפו" (ראשי תיבות של Opificio di Letteratura Potenziale). ראש הקבוצה הוא הסופר אדוארדו סַנְגִּינֵטי.

ז'יל רוזיה: האם יש לך הגדרה למגבלה ספרותית?

ז'אק רובו: לא. אנחנו נותנים רק דוגמאות.

ז'יל רוזיה: ז'ורז' פרק סבר שמשחקים של חילופי אותיות (אנגרמות) הם

לספרות כמו סולמות למוזיקה. אתה מסכים איתו?

ז'אק רובו: מסכים בהחלט, אלא שבספרות אפשר לכתוב יצירות

משמעותיות המבוססות על אנגרמה. מישל גֶרְנֶגוֹ, חבר אוליפו, כתב ספר שלם

המבוסס על אנגרמות, והחבר הגרמני, אוסקר פֶּסְטִיֹור, שלמרבה הצער מת

בשנה שעברה, היה וירטואוז של היצירה באנגרמות.

ז'יל רוזיה: חברי האוליפו המציאו מאות מגבלות או הציעו וריאציות

למגבלות קיימות. אילו מהן אתה עצמך המצאת?
ז'אק רובו: יש לא מעט כאלה, אך הבה ניקח רק אחת מהן, הֶבְאוּפֶב, מגבלה שבעל-פה. במילה באובכ, כלולה ההברה "ב" וההברה "או". אתה יכול לומר "ב", שנהגה כ-bas (בצרפתית: למטה) – "או", שנהגה כ-haut (בצרפתית: למעלה) – "בב". מגבלת הבאובכ מושתתת על הברות מסוג זה. יש לכתוב טקסט שבו ההברות הללו מסומנות ויכולות להופיע הן בצורה שבה הן נהגות על-פה והן בנוסח הכתיב שלהן, המודגש בסימון צבעוני. זוהי מגבלה קשה ביותר.

ז'יל רוזיה: אני מוכרח להודות שניסיתי להבין על מה מושתתת המגבלה הזאת בכתב. קשה למדי לתפוס זאת.

ז'אק רובו: זה מה שמכונה מגבלה קשה. יש מגבלות רפות, שלא מסובך להתחקות אחריהן, ויש מגבלות שהן קשות עשרת מונים.

ז'יל רוזיה: מהם המשחקים החביבים עליך?

ז'אק רובו: הייתי שחקן גו. לפני שנים אף הייתי אחראי להקמת האגודה הצרפתית למשחק הגו. כעת האגודה רואה בי רק חבר ותיק, כי זה זמן רב אינני משחק עוד, אינני מיומן די הצורך. זהו משחק לוח מסובך ביותר.

* * *

ז'יל רוזיה: אנחנו מגיעים כעת לתרגומך לקהלת⁶. לפני הטקסט הזה, תירגמת כמה וכמה יצירות מכמה שפות. מהם התרגומים החשובים ביותר בעיניך?
ז'אק רובו: הדבר החשוב ביותר בעיני הוא שירת הטורבדורים. אני בן למשפחה פרובנסלית, והיצירה של הטורבדורים היא יצירה הנתונה למגבלות צורניות מחמירות⁷. זה דבר שהיתה לו – ועדיין יש לו – חשיבות רבה לדידי.

ז'יל רוזיה: האם אתה דובר פרובנסלית⁸?

ז'אק רובו: לא. אבי דיבר פרובנסלית בילדותו, וחדל כאשר עבר לבית הספר התיכון. בערוב ימי, כאשר התקשה להתבטא בצרפתית, הוא חזר אל הפרובנסלית. כשהייתי כבן עשרים, התחלתי ללמוד את השפה הזו. התעניינתי מאוד בשירת הטורבדורים; פירסמתי אנתולוגיה, כתבתי טקסט תיאורטי על הטורבדורים. בנוסף, אמי היתה מורה לאנגלית, ולפיכך תירגמתי רבות גם מאנגלית.

ז'יל רוזיה: מכל תרגומיך מאנגלית, האם יש טקסטים שהרשימו אותך במיוחד? האם אתה בחרת לתרגם אותם, או שהיו אלה תרגומים מוזמנים?

ז'אק רובו: זו תמיד היתה בחירה שלי. בין השאר, תירגמתי את "צ'יד הסְנֶרְק" של לואיס קרול. התבססתי על סוג הבתים של הבלדה המסורתית ששימשו את לואיס קרול. תירגמתי גם לא מעט שירה אמריקנית.

ז'יל רוזיה: בשירת הטרוברורים, האם ניסית לשמר את החרוזים?

ז'אק רובו: ניסיתי לשמור על דבר-מה העשוי להזכיר את המקור. קשה עד מאוד לשמר שם את המשקל והחרוזו בלי שהתוצאה תידמה לשירה של "אסכולת הפְּרָנָאס" מהמאה התשע-עשרה. יחד עם זאת, צורות מסוימות של שירת הטרוברורים העניקו השראה לשיטות האוליפיאניות. הֶסְטִינָה היא יצירתו המופתית של הטרוברודור אָרְנוֹ דניאל, ורמזן קנו הרחיב את השימוש בה בנוסח שהוא קרא לו "קְנִינָה". אני עובד הרבה מאוד על הצורה הזאת. בנוסף, תירגמתי מאנגלית, גרמנית ויפנית (אך לא לבדי) – מן השירה היפנית של ימי הביניים.

ז'יל רוזיה: מעולם לא כתבת בשפה אחרת פרט לצרפתית? למשל בפרובנסלית?

ז'אק רובו: למעשה לא. רק כמה תרגילים.

ז'יל רוזיה: כיצד נכנסת לפרויקט של "תנ"ך הסופרים"?

ז'אק רובו: הפרויקט הזה נולד מקשר בין מו"ל קתולי, הוצאת באיאָר, לבין שני סופרים, פרדריק בואֶיָה ואוליבֶיה קאדיו. הם נוכחו בעובדה הבאה: באנגלית ובגרמנית יש תרגומי תנ"ך בעלי ערך ספרותי – ה־King James Bible באנגלית, התנ"ך של מרטין לותר בגרמנית – ואילו בצרפתית אין לכך כל מקבילה. שני התרגומים הללו חשובים מאוד, הן מבחינה ספרותית והן בעבור השפה עצמה. יש תרגומים טובים מאוד של התנ"ך לצרפתית, אך הם מעולם לא זכו להכרה ולא עלה בידם להטביע חותם בשפה הצרפתית. לדעתי, הטוב ביניהם הוא התרגום שהשלים סבסטיאן שאֶטְיוֹן (Châteillon), לגמרי לבדו, ב-1555. הואיל ועזב את הכנסייה הקתולית והסתכסך עם קלווין, הועלם תרגומו לחלוטין מן השרדה הדתי ושקע בתהום הנשייה. הצלחתי לשכנע את הוצאת באיאָר לפרסמו ב-2005. התרגומים הנמצאים בשימוש החל במאה התשע-עשרה אינם טקסטים ספרותיים. "תנ"ך ירושלים", הנחשב לטוב ביותר, הוא משעמם מאוד. הוא אינו ראוי לטקסט שהוא מתיימר לתרגם.

שני יוזמי הפרויקט של "תנ"ך הסופרים" כינסו יחד פרשנים, שעובדים על הטקסט התנ"כי זה זמן רב, וסופרים. הם פנו אלי וביקשו ממני לתרגם את התנ"ך. תחילה דחיתי את ההצעה, שכן אינני קתולי, אינני נוצרי מאמין ואף אינני אתיאיסט. אני מה שמכונה אגנוסטיקן. הם השיבו לי שאין לזה שום

חשיבות, והציעו לי לתרגם את ספר במדבר, מפני שאני מתמטיקאי¹⁰. אני ביקשתי להתחיל בספר הקרוב ביותר ללבי: קהלת.
זײל רוזיה: הִכַּרְת אֹתוֹ עוֹד לִפְנֵי כֵן.
זײק רובו: כן. היות שאמי היתה מורה לאנגלית, היו בבית שתי יצירות יסוד: כתבי שקספיר וה־King James Bible.
זײל רוזיה: אמרת שאינך יודע עברית. גם לאחר תרגום הטקסטים התנ״כיים אינך יודע את השפה?
זײק רובו: כאשר סיימתי את התרגום, היו כמובן הרבה מילים וביטויים שזיהיתי, אך לא התחלתי ללמוד עברית. עברתי עם אדם בעל שליטה יוצאת מגדר הרגיל בטקסט התנ״כי כולו, בכל מילותיו.

”אנחנו בהחלט נסמכים על המסורת. למשל, אנחנו עשויים להמשיך ולכתוב שירה בחרוז ובמשקל, אנחנו משתמשים הן בצורות עתיקות והן בצורות חדשות, ולדידנו אין שום נתק בִּיחס לשירת העבר. לומר אם לאוליפו יש תרומה כלשהי לספרות העכשווית? ניתן יהיה לומר דבר כזה רק בעוד חצי־מאה. היום זאת תהיה קביעה חסרת פשר. על כל פנים, זוהי קבוצה שעובדת.”

זײל רוזיה: האם ידעת כיצד מתפקדת השפה העברית לפני שתירגמת את התנ״ך? האם הכרת את העיקרון שעל פיו פועלות השפות השמיות?
זײק רובו: קצת, למדתי בלשנות.
זײל רוזיה: רעיון השורשים, למשל...
זײק רובו: כן. היה ביכולתי לעקוב אחר דבריו של שותפי לתרגום, כאשר עשה מאמץ להסביר לי את הטקסט.
זײל רוזיה: האם השפות הללו, השונות ביסודן מן השפות האירופיות, לא עוררו בך עניין רב יותר? נדמה שהן עשויות להשתלב היטב עם עקרונות אוליפו.

ז'אק רובו: ברור, למשל, שהגימטרייה היא עניין אוליפיאני במהותו. אחד מחברינו לואליפו הוא מרסל בֶּנָאבו (Benabou), המכיר היטב את הדברים הללו בזכות החינוך היהודי המסורתי שקיבל בילדותו במרוקו. הוא הרצה בפנינו פעמים רבות על כמה מגבלות המצויות בטקסט התנ"כי או בטקסטים המאוחרים יותר.

ז'יל רוזיה: קהלת היא המילה היחידה שאינך מתרגם. האם אתה רואה בה שם פרטי?

ז'אק רובו: הסתכלתי בפירושים השונים, וזה בעיני הסביר ביותר ביניהם. אינני חושב שמדובר בשלמה המלך, ואף לא שהמילה מציינת תפקיד.

ז'יל רוזיה: האם הסתמכת על הטקסט העברי בלבד?

ז'אק רובו: אך ורק עליו.

ז'יל רוזיה: לא עיינת כלל בתרגומים אחרים לצרפתית?

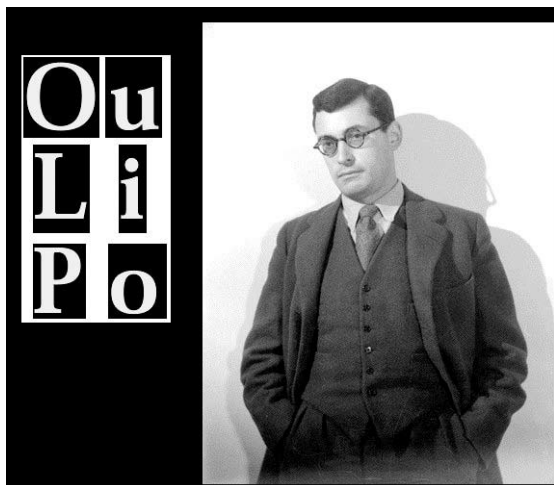
ז'אק רובו: כל עוד תרגומי לא הושלם, מקור המידע היחיד שלי היה ז'אן ל'אור (L'Hour), חוקר המקרא שעמו עבדתי. הוא שולט היטב בנושא, יודע ארמית ויוונית. מכל ספרי התנ"ך, קהלת הוא המובן באופן הישיר ביותר לאגנוסטיקן. הוא מדבר בדיוק כפי שאני הייתי יכול לדבר על אופיו המחריר של העולם הזה, ורק ברגע האחרון הוא אומר: "סוף דְּבַר, הַכֹּל נִשְׁמַע: אֶת־הָאֱלֹהִים יִרְא וְאֶת־מִצּוֹתָיו שְׁמֹר, כִּי־אֶת־כָּל־מַעֲשֵׂה הָאֱלֹהִים יִבֵּא בְּמִשְׁפָּט עַל כָּל־נִגְעֵלָם: אִם־טוֹב וְאִם־רָע". המהלך לקראת האמונה נעשה רק בסוף.

ז'יל רוזיה: האם הנופך נוסך הקהות של טקסטים תנ"כיים אחרים הוא שהפריע לך?

ז'אק רובו: עבדתי במשך חמש שנים על תרגום קהלת. לאחר מכן תירגמתי את מה שלשמו פנו אלי, את ספר במדבר, אך לשם כך יש לתרגם את ספר ויקרא. בספר במדבר ובספר ויקרא אין שום דבר שנוסף קהות, אלה ספרים נוקשים עד מאוד; האנשים בדרך כלל אינם קוראים בהם, אף על פי שאלה ספרים יוצאים מן הכלל, בשל קרבתם לטקסטים גדולים כגון "ליל המזמורים" של האינדיאנים בני שבט נווחו. אלה טקסטים פולחניים המצויים בתרבויות רבות, שעליהם כתבה דברים ראויים לציון מארי דאגלס, החוקרת האנגלייה שהלכה לא מזמן לעולמה. אם רוצים לפצח טקסט כזה, בראש וראשונה אין לנסות ולפשט אותו. יש לתרגמו כפי שהוא. כאשר הוא מתאר מחלות הפוגעות בבני האדם ומיד לאחר מכן הוא עוסק במחלות הפוגעות בכתים, הוא עושה שימוש באותם המונחים עצמם, ואין לנסות לשנותם. בשל כך אלה טקסטים

חזקים מאוד, ואני מבטיח לך שאין בהם שום דבר מקהה או מרדים. לדידו של אגנוסטיקן החי בארץ בעלת מסורת קתולית כצרפת, קשה הרבה יותר לקבל את הברית החדשה.

ז'יל רוזיה: אתה מעריך את הברית הישנה יותר מאשר את החדשה?
ז'אק רובו: את הברית הראשונה, בהחלט. לא נעשיתי מאמין עם התרגומים הללו, לא גבר בי החשק להפוך לבן דת מסוימת, להיות נוצרי או יהודי; אך הברית הישנה אינה שייכת לתחום המוסר. המשכתי להתעניין בקהלת גם לאחר שתירגמתי אותו. פירסמתי אחר כך ספרון הנקרא "תחת השמש", ובו התחקיתי אחר נתיב התרגום ואחר האופן שבו תורגמו המונחים מן הפרק הראשון של קהלת, "הַבְּלִיִּים". אין בקהלת היבט מוסרי; זהו פירוש מנוגד למקור – אינני יודע אם בכוונה תחילה – שהציג הִירוֹנימוס¹¹, וכל הכותבים חזרו עליו בהמשך. הפירוש הזה עיוות את מובנו של הביטוי. ל-"Vanité"¹² יש השתמעות מוסרית ברורה; איננו שומעים עוד שהדברים הנם "הבליים", הם נעשים "הירים". הדו־משמעות קיימת הן בלטינית והן בצרפתית, אך המתרגמים בחרו במשמעות המוסרית, וברור כשמש שהפירוש הזה מנוגד למקור.

רְמוֹן קֶנוּ.

¹ אוליפו (בצרפתית: Oulipo) היא חבורה ספרותית, שייסדו בשנת 1960 רֶמוֹן קֶנו ופרנסואה לְה־לִיוֹנָה. עם חברי הקבוצה נמנו סופרים ומשוררים רבים, וביניהם ז'ורז' פֶּרֶק ואיטְלוֹ קלווינו, וכן מתמטיקאים, מומחים לתורת המשחק וסטטיסטיקאים. ז'אק רובו – משורר, סופר ומתמטיקאי – הוא הוותיק שבחברי הקבוצה הנוכחית. פירוש ראשי התיבות המרכיבים את שמה של החבורה הוא בקירוב: סדנה לספרות פוטנציאלית (או, בתרגום המשמר את ראשי התיבות שבמקור: אולפנא ליצירה פוטנציאלית). אוליפו חרתה על רגלה מציאת קונוונציות צורניות חדשות לשירה ולפרוזה, לצד רענון של קונוונציות ותיקות ונשכחות. בגיליון 3 של "הו!" הקדשנו את המדור הצורני לאוליפו וליצירות מקור הנסמכות על כמה מהקונוונציות האוליפיאניות.

² ספרו של ז'יל רוז'יה (Rozier) "אהבה כלואה" ראה אור בתרגום עברי בהוצאת שוקן ב-2005. ³ רֶמוֹן קֶנוֹ (Queneau, 1976-1903), סופר צרפתי. החל את דרכו במסגרת התנועה הסוריאליסטית, אך לאחר פרישתו ממנה פנה לכתוב פרוזה ושירה, שנשענו לא פעם על כללים צורניים נוקשים. ב-1947 פירסם את אחד הידועים בספריו: "תרגילי סגנון" – תשעים ותשע גרסאות שונות לסיפור מעשה אחד (ב"הו!" 3 התפרסמו שני עיבודים עבריים מקוריים לתרגילי הסגנון של קנו, פרי עטם של אור גראור ושל משה סקאל). ספרו הפופולרי ביותר, שזכה גם לתרגום עברי, הוא "זאזי במטרו". ב-1960 ייסד יחד עם פרנסואה לְה־לִיוֹנָה את האוליפו, והיה פעיל בה עד מותו.

⁴ במקור: contraintes, דהיינו: מגבלות צורניות שמשית הכותב על עצמו. ⁵ ז'ורז' פֶּרֶק (Perc, 1982-1936), סופר ומחזאי צרפתי ממוצא יהודי, מחבריה הידועים ביותר של קבוצת אוליפו. בין ספריו שתורגמו לעברית: "W או זכרון הילדות"; "הדברים"; "חלל וכו'"; "מבחר מרחבים"; "החיים, הוראות שימוש"; "איש ישן". ספרו האוליפיאני המוכר ביותר הוא "ההיעלמות" (ראו להלן).

⁶ תרגומו של ז'אק רובו לספר קהלת ראה אור ב-2001 במסגרת "תנ"ך הסופרים" (ראו להלן), ועורר הדים רבים בשל חדשנותו ואופיו הפיוטי. רובו קרא לספר בצרפתית Qohélet, במקום הכותרת המסורתית: L'Éclésiaste.

⁷ שירתם של הטרוברדורים, זמרים נודדים ומשוררים, שפעלו באירופה בימי הביניים המאוחרים, נסמכה בדרך כלל על כללים צורניים מחמירים ביותר. הטרוברדורים נהגו לערוך תחרויות שירה, שבהן ניצח מי שהפגין את הווירטואוזיות הגדולה ביותר. חוקרים רבים, וביניהם ז'אק רובו, רואים בשירת הטרוברדורים את ראשיתה של השירה הלירית האירופית המודרנית.

⁸ פרובנסלית היא אחד הדיאלקטים של השפה האוקסיטנית, והיא עדיין מדוברת בקרב אוכלוסיות מצומצמות בדרום צרפת.

⁹ במסגרת פרויקט "תנ"ך הסופרים" תירגמו את התנ"ך לצרפתית צמדים של חוקרים ואנשי דת, הבקאים בעברית המקראית, ושל סופרים צרפתיים מרכזיים. הפרויקט זכה להצלחה מר"לית גדולה, אך ביקורת חריפה נמתחה על תרגומיהם של אחדים מן הספרים.

¹⁰ ספר במדבר נקרא בצרפתית Nombres, דהיינו "מספרים".

¹¹ מתרגם התנ"ך ללטינית (342-420 בערך).

¹² זה הביטוי הצרפתי המסורתי המשמש לתרגום "הבל הבלים", בעקבות התרגום הלטיני (וולגטה) של היירונימוס הקדוש: Vanitas vanitatum. למילה vanité יש קונוטציה מוסרית ברורה, הנעדרת מן המילה העברית, שכן היא מציינת את חטא היהרה.